

DERLEME

ÜLKEMİZDEKİ BEBEK ÖLÜM HIZI VE TOPLAM DOĞURGANLIK HIZI GÖSTERGELERİNDEKİ İYİLEŞME ÜZERİNE BİR DEĞERLENDİRME*

Özet

Mahir ULUSOY**

OECD, Dünya Bankası ve Dünya Sağlık Örgütü gibi örgütler periyodik olarak ülkelerin sosyal, ekonomik ve sağlık göstergelerini yayımlamaktadırlar. Türkiye Uluslararası Göstergelerin pek çoğunda ülkeler sıralamasında sonlarda yer alırken üç tanesinde rekor iyileşmeler sağlamış gibi görülmektedir. Bunlar toplam doğurganlık hızı (TDH), bebek ölüm hızı (BÖH), Doğuşta yaşam beklentisi göstergeleridir. Diğer göstergeler kötü iken bu göstergelerin iyi olması ister istemez rekor iyileşmeler konusunda kuşku yaratmaktadır.

TDH ve BÖH gibi göstergeler; halk sağlığı düzenlemelerinin yokluğunda ya da etkisizliğinde yüksek düzeyde seyrederken, etkin bir hizmet sisteminin kurulmasıyla başlangıçta kısa zamanda hızla düşmeye başlar. Zamanla bu düşüş yavaşlar, sonunda her iki gösterge de doğal düzeyine erişir, doğal düzeyinden daha aşağı inmesi de olası değildir.

1966-67 yıllarında TDH ortalama 5.30 çocuk, BÖH da binde 131 idi. Türkiye'de 224 sayılı Sağlıkın Sosyalleştirilmesi Yasası'nın kurduğu etkin sağlık sistemi sayesinde 1998'de TDH 2.61'e, BÖH binde 43'lere düşmüştür. Bu göstergelerdeki "başlangıçtaki büyük değer düşüşü" Türkiye'de 1970-1990 arasında sağlanmıştır. 1990'dan sonra, bu göstergelerdeki düşüşün yavaşlayan bir hızda devam etmesi beklenir. Ancak, TDH, 2003 yılında beklenmedik bir şekilde 2.23'e düşerken; bunu izleyen 5 yılda da durağan nüfus düzeyi olan 2.1'e düşmüştür. BÖH'nın değeri de 1993'te 53'e, 1998'de de 43'e düşmüştür. Daha sonra beklenmeyen bir hızla 2003'de binde 23'e; 2008'de binde 17'ye, 2010'da binde 10.1'e düşmüştür.

TDH ve BÖH değerlerinde görülen beklenmedik düşüşler, bu göstergelerin üretiminde baz olan verilerin güvenilir olmadığını düşündürmektedir. Makalede, bu güvensizliğin nesnel kanıtları verilmekte ve tartışılmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Bebek Ölüm Hızı, Toplam Doğurganlık Hızı.

An Evaluation on The Improvement of Infant Mortality Rate and Total Fertility Rate in Our Country

Abstract

International Institutions like OECD, World Bank and WHO publish periodically the indicators of the countries on social, economic and health matters. Turkey is taking place at the end of ordered lists of many indicators while she is recording the highest improvements in three of those indicators, namely Total Fertility Rate, Infant Mortality Rate and Life Expectancy at Birth. While all other indicators are bad, it is suspicious to have good improvements on these indicators.

The values of Indicators like TFR and IMR, are high when the health system is absent or it exists but ineffective. By the establishment of an effective health system, these indicators begin to fall rapidly at the

*Bu makale Cumhuriyet Bilim ve Teknoloji Dergisinin 20 Ocak 2012 tarihli 1296. Sayısında yayımlanmıştır.

**Prof. Dr., Emekli Öğretim Üyesi

beginning, as time goes on the rate of falling gets slower and at the end both of these indicators reach at their natural minimum level. It is almost impossible to have lower levels than natural levels.

In 1966-67 the value of TFR was 5.30 children while IMR was 131 per thousand. With the effective application of the "Law on the Socialization of Health", (Lawnumber 224), TFR fell to 2.61 and IMR to 43 per thousand. The great success on these problems was attained between 1970-90 in Turkey. Beyond this point, It is expected to have slower improvements on these indicators. But, unexpectedly, TFR fell to 2.23 in the year 2003 and to 2.16 in 2008. IMR was 53 per thousand in 1993 and 43 in 1998, unexpectedly it fell to 23 per thousand in 2003 and to 17 in 2008 and 10.1 in 2010.

Extraordinary improvements in TFR and IMR makes us think that the data used to calculate these indicators are unreliable. In this paper, it is aimed to discuss there liability of indicators basing on objective proofs.

Key Words: Infant Mortality Rate, Total Fertility Rate.

OECD, Dünya Bankası ve Dünya Sağlık Örgütü gibi örgütler periyodik olarak ülkelerin sosyal, ekonomik ve sağlık göstergelerini yayımlamaktadırlar. Orhan Bursalı'nın bu göstergelerin neredeyse tümünü değerlendirdiği "10 YILDIR AKP, Uluslararası Göstergelerle Türkiye Röntgeni" adlı kitabında Türkiye'nin bu göstergelerden bazılarında ülkeler sıralamasında sonlarda yer alırken üç tanesinde rekor iyileşmeler sağladığı görülmektedir. Bunlar (Bursalı, 2011):

1. Toplam doğurganlık hızı (TDH), 1984-2009 arasında 1.81 çocuk azalmıştır .
2. Ülkemiz bebek ölüm hızında (BÖH)1983-2008 arasında %75 düşüş kaydederek 34 OECD ülkesi arasında rekor kırmıştır .
3. Doğuşta yaşam beklentisi son 20 yılda rekor iyileşmeyle 10 yıl artmıştır .

Bu gelişmeler "keşke öyle olsa" diyeceğimiz gelişmelerdir. Fakat diğer göstergeler kötü iken bu göstergelerin iyi olması ister istemez rekor iyileşmeler konusunda kuşku yaratmaktadır.

TDH, bir kadının doğurganlık hayatı boyunca doğurması beklenen ortalama çocuk sayısını gösterir. TDH'nın 2.1 olması durumunda, ülke nüfusu durağan düzeye erişmiş kabul edilir. Bu düzeye erişmiş bir ülkede, 15-20 yıl sonra nüfus artmaz ve eksilmez, nüfus artış hızı sıfır olur. Türkiye Nüfus ve Sağlık Araştırması (TNSA) 2008 verilerine göre, Türkiye'de TDH hızı 2.16 düzeyine inmiştir. Bu değer; kırdı 2.68, kentsel kesimde 2.00'dir (TNSA, 2008).

BÖH ise, bir yıl içinde canlı doğup bir yaşını doldurmadan ölen çocukların o yıla ait canlı

doğumlar içindeki payı olarak tanımlanır ve binde ile ifade edilir. TNSA 2008'e göre, BÖH binde 17'dir. T.C. Sağlık Bakanlığı, Sağlık İstatistikleri Yıllığı 2010 belgesine göre 2010 yılında bu değer binde 10.1'e düşmüştür (Sağlık Bakanlığı, 2010).

TDH ve BÖH gibi göstergeler; halk sağlığı düzenlemelerinin yokluğunda ya da etkisizliğinde yüksek düzeyde seyrederken, etkin bir hizmet sisteminin kurulmasıyla başlangıçta kısa zamanda hızla düşmeye başlar. Hizmetin etkinliği sürdürülse de zamanla bu düşüş yavaşlar, sonunda her iki gösterge de doğal düzeyine erişir, doğal düzeyinden daha aşağı inmesi de olası değildir. TDH'nın 2.1'in altına düşmesi durumunda nüfus kendini yenileyemez hale gelir ve azalmaya başlar. BÖH'nın da doğal düzeyinin altına düşmesi olası değildir. Sağlık sistemi ne kadar iyi olursa olsun örneğin; Luxemburg gibi gelişmiş bir ülkede bile, binde 1.8 düzeyinde kalmaktadır (OECD, 2011).

1966-67 Türkiye Demografi Araştırması'na göre, TDH ortalama 5.30 çocuk, BÖH da binde 131'dir (TFS, 1978). Türkiye'de 224 sayılı Sağlık Sospalleştirilmesi Yasası'nın kurduğu etkin sağlık sistemi sayesinde 1998'de TDH 2.61'e, BÖH binde 43'lere düşmüştür (Tablo 1 ve 2). Başka bir deyişle, bir önceki paragrafta sözü edilen, bu göstergelerdeki "başlangıçtaki büyük değer düşüşü" Türkiye'de 1970-1990 arasında sağlanmıştır. 1990'dan sonra, bu göstergelerdeki düşüşün yavaşlayan bir hızda devam etmesi beklenir.

Şimdi ülkemizdeki TDH'nın yıllar içinde gelişimine bakalım: (Tablo 1).

Tablo 1. TDH'da Değişmeler

Araştırma yılı	1966-67	1978	1983	1988	1993	1998	2003	2008
TDH	5.30	4.33	4.05	3.02	2.65	2.61	2.23	2.16

Kaynaklar: TNSA, 2008; Turkish Population and Health Survey, 1983.¹

Tablo 2. BÖH'da Değişim (binde olarak ifade edilmiştir).

Araştırma Yılı	1966-67	1978	1983	1988	1993	1998	2003	2008
B Ö H	131	176	101	78	53	43	29	17

Kaynaklar: TNSA, 2008; TFS, 1978; Turkish Population and Health Survey, 1983; Turkish Population and Health Survey; 1988²

Görüldüğü gibi, TDH'nın değeri zaman içinde düşmektedir. Başlangıçta düşüş hızı yüksek olduğundan kısa zamanda TDH'da büyük düşüşler olmuş, 10 yıl içinde (1978-1988) 4.33'ten 3.02'ye düşmüştür. Sonraki 10 yılda düşüş hızı yavaşlamış, 1993'te 2.65'e, 1998'de de 2.61'e düşmüştür. Bu noktada beklenen, toplam doğurganlık hızının düşüşünün yavaşlayarak devam etmesi, halk sağlığı sisteminin hizmet etkinliğinin de devam etmesi koşuluyla, 15-20 yıl gibi bir sürede 2.1 (durağan nüfus) düzeyine düşmesi idi. Ancak, TDH, TNSA 2003'de beklenmedik bir şekilde 2.23'e düşerken; bunu izleyen 5 yılda da durağan nüfus düzeyi olan 2.1'e düştüğü görülmektedir (TNSA, 2008).

BÖH'nda da yıllar içinde benzer bir gelişme olmuştur (Tablo 2).

Görüldüğü gibi, BÖH'nın değeri de zaman içinde düşmektedir. İlk 10 yıl içinde düşüş hızı yüksek olduğundan kısa zamanda BÖH'nda büyük düşüşler olmuş, 1978-1988 arasında binde 176'dan binde 78'e düşmüştür. Sonraki 10 yılda düşüş hızı yavaşlamış, 1993'te 53'e, 1998'de de 43'e düşmüştür. Beklenen, BÖH'deki düşüşünün yavaşlayarak devam etmesi, 30-35 yıl gibi bir sürede doğal düzeyi olan binde 2'lere düşmesi idi. Ancak, TNSA 2003'te beklenmeyen bir hızla binde 23'e; bunu takiben de binde 17'ye düştüğü görülmektedir (TNSA, 2008).

BÖH, TDH ve "doğuştaki yaşam beklentisi" göstergeleri, Hacettepe Üniversitesi Nüfus Etütleri Enstitüsü tarafından 1968'den beri 5 yılda bir yürütülen araştırmalarda, kadınlar için hazırlanan anketlerin gebelik tarihçesi ile toplanan veriler kullanılarak "hayat tablosu tekniği" ile hesaplanmaktadır. BÖH ve doğuştaki yaşam beklentisi

göstergeleri, aynı zamanda, tüm ülkelerin gelişmişlik düzeyini gösteren en önemli gösterge olan İnsani Gelişmişlik İndeksi'nin önemli iki bileşenidir.

Bu göstergelerin güvenilir olduğu durumda; sağlık sisteminin kalitesini gösteren BÖH'nin düşmesi, kuşkusuz istenen bir şeydir. Ancak, gebelik tarihçesi kullanılarak üretilen bu göstergelerin güvenilir olması için kadının tüm gebeliklerinin eksiksiz ve doğru tarihlerle bildirilmesi gerekmektedir. TDH ve BÖH değerlerinde görülen beklenmedik düşüşler, bu göstergelerin üretiminde baz olan verilerin güvenilir olmadığını düşündürmektedir. BÖH'nin zaman içindeki seyrini gösteren TNSA 2008 raporunun 135'inci sayfasında gebelik tarihçesi bilgilerinin yüksek kaliteli olduğu söyleniyorsa da sayfa 132'de; bebek ölümleri tartışılmadan önce verinin kalitesi tartışılmaktadır (TNSA, 2008). Burada neonatal (doğumdan sonraki bir ay içinde ölen bebek), bebek ve çocuk ölümlerini hesaplamada kullanılan "gebelik tarihçesi bölümü"nde eksik bildirimler olabileceği ifade edilmektedir.

Olaya Türkiye nüfusu ve doğal nüfus artış hızındaki değişime baktığımız zaman da benzer bir sonuçla karşılaşırız.

İller Bankasından belediyelere ödenen paranın miktarı için ölçüt nüfus büyüklüğü olduğu için belediyeler, Devlet İstatistik Enstitüsü'nün (DİE) yaptığı sayımlarda nüfuslarını fazla gösterdiler. Bu tutum 2000 yılında yapılan son sayıma kadar çok yaygınlaştı ve adeta nüfusunu abartmayan belediye kalmadı. Fazlalığın ne kadar olduğunu bilmek olası değildir. Aynı nedenle 2000 değerlerini baz alarak ileri doğru yapılacak her nüfus tahmini ve nüfus artış hızı güvenilmez olacaktır.

Tablo 3: Türkiye'nin 2000-2012 Yıllarında Tahmini Yıl Ortası Nüfusu ve Yıllık Nüfus Büyüme Hızları* (binde)

Yıl	Yıl ortası	Yıllık Büyüme H.	Yıl	Yıl Ortası Nüfus	Yıllık Büyüme H.
2000	64252		2007	70215	11.747
2001	65133	13.618	2008	71095	12.465
2002	66008	13.345	2009	72050	13.343
2003	66873	13.019	2010	73003	13.140
2004	67723	12.631	2011	73950	12.889
2005	68566	12.371	2012	74885	712.564
2006	69395	12.018			

Kaynak:TÜİK, 2011.

*Nüfus artış hızları yazar tarafından ($P_n=P_0ert$) formülü kullanılarak hesaplanmıştır.

Nitekim TÜİK'in Hacettepe Üniversitesi Nüfus Etütleri Enstitüsüne yaptırdığı düzeltilmiş yıl ortası tahminleri, 2000 yılı nüfusunu 64,252,000 olarak alması yukarıda sözü edilen fazlalığın resmen kabul edildiğini göstermektedir (DİE 2000 nüfusunu 67,804,000 olarak vermektedir). Ayrıca bu fazlalık 3,552,000 kişi olarak tahmin edilmektedir. Sözü edilen düzeltilmiş nüfus tahminleri 1986-2025 yılları için yapılmıştır. Tablo 3, 2000-2012 yılları için mutlak değerler ve nüfus büyüme hızları alınarak düzenlenmiştir.

Bu tahminlerden yıllık nüfus artış hızları hesaplandığında 1989'da binde 17 olan nüfus artış hızının 2001 yılında binde 13.6'ya, 2010 yılında da binde 13.1'e kadar düştüğünü görüyoruz.

Eğer gerçekten TDH durağan nüfus düzeyine erişmiş ise doğal nüfus artış hızının binde 13'ler düzeyinde değil, çok daha düşük düzeyde olması gerekir, 2020'li yıllarda da sifıra yaklaşması beklenirdi. Halbuki aynı kaynağa göre 2025 yılında Türkiye Nüfusu 85,407,000, yıllık nüfus artış hızı da binde 7.82 olarak tahmin edilmektedir.

Burada dikkat çeken nokta nüfus artış hızının, sanki TDH durağan nüfus düzeyine erişmemiş gibi 2025 yılına kadar artmaya devam etmesidir. Eğer Türkiye gerçekten durağan nüfus sağlayan TDH'na (2.16) erişmiş ise nüfus artış hızında daha hızlı bir düşüş olması gerekirdi. Doğal nüfus artış hızındaki düşüş, sanki TDH'nda önemli bir düşüş olmamış gibi devam etmektedir.

Sonuç olarak; kamuda ya da özel sektörde, küçük bir birimden ülke yöneticiliğine kadar tüm düzey yönetimlerde güvenilir bilgiye dayanmak, başarıyı büyük ölçüde sağlamak demektir. İleriye dönük plan

ve projelerin de isabetli ve uygulanabilir olması o plan ve projeleri yapmada baz olan verinin bilimselliğine bağlıdır. Bilginin bilimsel olmasını sağlamak, yöneticilerin bilgi üretme sürecinde bilimsel yöntemlerin kullanılmasını sağlaması ve uzmanlarçalıştırmasıyla olasıdır. Üniversiteler ise bilimsel bilgi üretimi ve kullanımında çok daha duyarlı olmak durumundadırlar. Türkiye'nin sağlık, sosyal, ekonomik ve demografik konularına ilişkin olarak 1960'lı yıllardan beri bilimsel veri toplayagelmış olan Nüfus Etütleri Enstitüsü'nün kuşku veriler toplamış olması düşündürücüdür.

DİPNOT

1. 1978, 1988, 1993, 1998, 2003, 2008 değerleri için TNSA 2008 raporu, sayfa:64, Tablo 4.3; 1983 değeri için:Turkish Population and Health Survey; sayfa:63; Tablo 23

2. 1993'den 2008'e kadar olan değerler için: TNSA 2008 raporu sayfa:348, EK G.; 1978 için: Turkish Fertility Survey, 1978; sayfa:78, Tablo:VI II-3.; 1983 için: 1983 Turkish Population and Health Survey; sayfa:74, Tablo:V-2.; 1988 için: 1988 Turkish Population and Health Survey; sayfa:96, Tablo: II.7.2.

KAYNAKLAR

Bursalı O. (2011) -10 Yıldır AKP - Uluslararası Göstergelerle Türkiye Röntgeni Cumhuriyet Kitap. S: 147, 130, 99.

Sağlık Bakanlığı (2010) Sağlık İstatistikleri Yıllığı 2010, s: 13.

OECD (2011) www.oecd-ilibrary.org

TFS (1978) Turkish Fertility Survey 1978; s:20,78

Turkish Population and Health Survey, (1983) s:63, 74

Turkish Population and Health Survey (1988) s:96

TNSA (2008) Türkiye Nüfus ve Sağlık Araştırması 2008 s:64, 132,135, 348.

TÜİK (2011) www.tuik.gov.tr/VeriBilgi.do?tb_id=39&ust_id=11